

Varga Csaba

Sikerek és kudarcok, várakozások és tapasztalások

Mire a kommunizmus összeomlott, az addig helyünként tudott Nyugat megváltozott, s belső hasadtságok folytán a belső fejlődés is csak felemásan szakadt el a múlttól. Negyedik mandátumát élve a jelen kormányerő sikerrel járt el abban, hogy egy működőképes országot intézményileg felépítsen s az időközben zajló globális és európai irányvesztéstől megvédjen. Kül- és belhoni szabadságharcát úgyszólván kivételtelenül kormányzati eszközökkel vívta eddig meg, hiszen kulturálisan — szellemileg és érzelmileg, vagyis az ország tudományos és művészeti potenciáljának a felhasználásával — e haza felépítésébe még úgyszólván bele sem kezdett. Már pedig az időben történő cselekvés elmulasztása nemcsak önmagában veszélyforrás, de könnyen bizonyulhat egy megfordíthatatlanul előrehaladó folyamat szabadjára engedésének is.

Successes and failures, expectations and experiences By the time communism collapsed, the West, which we had known as our place, had changed, and the internal divisions in our country's development meant that development within the country was only half-detached from the past. In its fourth mandate, the present government has succeeded in building a country functioning institutionally and protecting it from the global and European dislocation that has taken place in the meantime. Its struggle for freedom at home and abroad has so far been fought almost without exception by governmental means, since culturally—intellectually and emotionally, that is to say, by using the country's scientific and artistic potential—it has not even begun to build this country. Failure to act in good time is not only dangerous in itself, but could easily prove to be the unleashing of a process that is irreversibly moving forward.

Előjátékok A kommunizmus összeomlásakor nyitott szívvel és rokonszenvvel tekintettünk arra, amit kellő tisztelettel példaadónknak gondoltunk: Nyugat-Európára és az atlanti világra. Mint már négy évtizede egyfolytában, addigi tagadásaink tagadása eszményi megvalósulásának példázatait véltük bennük megtestesülhetni¹ — mindannak foglalatát, amerre el kell indulnunk, s ha már túl vagyunk az alapok és keretek kialakításán, úgy immár félig kész építményünk birtokában saját egyéniségünk útját járva tovább építkeznünk. Miközben sem tudatlanok, sem kritikátlanok nem voltunk. Bár túlzóan gyanakvóak sem, hiszen

---

¹ Mikor az American Council of Learned Societies kutató ösztöndíjasaként Yale jogi karáról meghívtak az ACLS által 1988 őszén szervezett alkotmányosság-projektum dél-amerikai (Punta del Este, Uruguay) konferenciájára, hosszasan beszélgettem egy magyar gyökerű harvardi politikatudóssal, DOV RONENNel, ki rádöbbenett: ha szabadok is leszünk, gondolatvilágunk határai még a múltba visszahúzva korlátozottak maradnak. Hisz még kiutazó legjobbaink sem láthatják másként a világot — s bármennyire igaz patrióták, annál inkább —, mint ellenségünk ellenségeként, azaz paradigmaticumában (még ha elutasításától vezérelten is) a sztálinizmusra fókuszáltnak. Akkor e vélemény sértett, ám ma bölcs megállapításnak tartom.

ez a látott és elsődlegesen általunk még megtanulandónak gondolt világ akkor még nem látszott okot adni erre. Ezen közben pedig mindazt, ami az általunk többé-kevésbé futtában (mert többnyire tanulmányutak napjaiban, heteiben, esetleg hónapjaiban) megtapasztalt nagyvilágban körülnézetten számunkra zavarónak vagy éppenséggel megbotránkoztatónak tetszett,² hajlamosak voltunk némi történelmi bölcsességgel a számukra már jó ideje tartó biztonságos jóllakottságban eltespedés, a pénzbőségüket kényszeresen oldó szabadidőtöltés kontrollálatlan kinövésének, a tömegesség unalmából kitörni akarás excentrizmusának, azaz a jelenük mértéktelen tejszínhabzsolását természetszerűen követő gyomorrontás tüneteinek vélni. Ám riadót senki sem fűjt. Nyugati partnereink pedig, kik persze ezt is naponta élték meg természetes világukként, hozzászokásukban jelenük ilyen kinövéséhez még ennyit sem érzékeltek.³ Vagyis az esetleges kétkedés hangja már ekkor is erősebb — és mindenképpen hallhatóbb, s főként zavaróbb — volt bennünk, mint bennük.

Először az élet értelmének kiüresedését észlelhettük. Már pedig az, hogy széteső kereteit továbbfércelgetve nevetséges módon most mesterséges divathóbortoknak az így tátongó üregekbe tömködésével próbálják legalább a vázát megtartani, alig tetszhetett megnyugtatóbbnak, mint egy szerencsétlen vízbefúló kapálózása végső elmerülése előtt. Ugyanakkor kellett rádöbbennünk katolicizmusunk egykori fellegvárai templomainak elnéptelenedésére és arra, hogy Nyugaton a hitgyakorlás elhalványodása már a keresztény kultúrában élés és eszményesültség elvesztésével is együtt jár. Majd rájöhettünk az ambícióiban, köldöknéző én-központúságában önvezérelt s egyre kielégíthetlenebb individuum sivárságára, társatlan elmagányosodására, és csaknem kórtani reakcióként arra, hogy a szerencsétlen áldozat ezt többnyire aligha feledtethette mással, mint — soha jöttön bár, de *American dream* gyanánt mégis — annak önmegnyugtató ábrándjával, hogy „a boldogság kék madara” (Maeterlinck 1908) olykor, egyszer és talán, mégis visszatér.⁴ Majdhogynem magától adódott ezután,

---

² Egyszerű felsorolásban: ilyen volt számomra Párizs történelmi templomainak szentmisék alatti üressége (1968); a szexualitás ama nyíltsága, hogy huszonéves hallgatók negyven körüli professzorasszonyaiknak nemcsak nyílt ajánlatot tehettek, de ez nem is számíthatott egyetemi vétségnek (Lund 1977); a formális válás lehetősége és gyakorisága szülőkkel elégedetlen gyermek részéről (Canberra 1987); annak természetessége, hogy a teológiai fakultások hallgatói ateisták legyenek (Edinburgh 1989); a lenyűgöző lundi román katedrális vasárnap délelőtti igehirdetésének pusztasága, mikor véletlenszerű katolikus látogatóként rajtam kívül úgyszólván nem volt más jelen, mint maga a szertartást vezető leszbikus híru püspöknő (2003).

³ Társadalmi-politikai témákban legmélyebb s leggyakoribb beszélgetőpartnerem (egyebek közt a nyugat-európai-atlanti világ mára egyszerűen liberálisként elkönyvelt kisebbséggharcos mozgalmárság és a dekonstrukcióként szépelgő bomlasztás leleplezésében a tanítómesterem) meghívóm, a családirag orosz mensevik gyökerű, Kölnben született, Ausztráliába már sztálinistaként emigráló, majd a keményen MARXianus, ám antisztálinista politikaelmélet világszerte elismert tudósa, a ragyogó átlátóképességű EUGENE KAMENKA volt (Canberra 1987), ki e jelenségeket maga is a biztonság és jólét irányvesztő tobzódásából adódó értelmetlen kinövéseként értékelte.

⁴ A Canberrában töltött félévem során találkozott titkárnők s könyvtárosok java része elvált volt. Házasságuk jogokat/kötelezettségeket tucatnyi oldalon precizírozó házassági szerződés megkövetelésétől jelzett én-központú, bizalmatlan és érzelemmentes, már-már üzleties légkörben ment újra és újra tönkre. Ám magányos nyomorukban sem adták fel: hitték, hogy egy sokadik próbálkozás talán boldogsághoz vezet. Ugyanebben a légkörben élve egyébként egyetemi tanárok sem hiányolták, ha kapcsolatuk egyetemista korú gyermekeikkel kimerült évi egyszeri pár pillanatos karácsonyi távhívásos üdvözlésben.

hogy Nyugaton az önzés társtaszító boldogtalanságában hagyott új generáció elérkezett 1968-hoz, mikor is mindennek és mindenki másnak rombolásába kezdett.⁵ Lassan ez magasodott egyre hatalmasabb közösségi erővé, világmozgalommá, mely már-már azzal kecsegtetett, hogy új elitként ők, a valaha okkal perifériára szorultak értékteremtővé magasztosulva győzelembe masíroznak⁶ — és valóban: végtermékükként nekik a szovjet minta mint befejezett forradalom iránti nosztalgiájukban valami még pusztítóbbat sikerült előállítaniok: a nihil lélekölő forradalmát.⁷

Mihelyst megcsillant annak lehetősége, hogy akadémiai kutatói minőségünkben ne csak porosz államhivatalnokok módjára a tudomány sötétruhás-nyakkendő szára álláspontkimondói legyünk, hanem a kutatásaink nevében jegyzett megjelenéseinken túl⁸ benyomásokat, töprengéseket, sőt emberi útkereséseket akár publicisztikai reflexiók formájában kifejezve közösségeinkben újragondolhassunk, rögvést megkíséréltem rögzíteni is ilyen számunkra

---

⁵ Ausztráliában az individualitás magányossága olyannyira eluralkodott, hogy szakszervezethez hasonló közös érdekvédelemnek még a lehetőségét is kizárta. Az elterjedésnek ott akkoriban (1987) induló AIDS pedig rögvést jogi botrányt kavart: kiderült, hogy nincs alap egy HIV-fertőzöttnek az emberi jogai korlátozására például abban, hogy kikkel, mikor s milyen előzetes felvilágosítással kezdeményezhet egyáltalán nemi kapcsolatot.

⁶ 1968 tavaszán voltam először külföldön Strasbourgban, a húsvét hetét töltve Párizsban. Az Université Paris II vagy a Sorbonne folyosóján áthaladni már kínos volt a forradalmasodó diákság koszteremtése, a mindent elárasztó falragasz és röplap, étel- s italmaradvány, szétdobált óvszerek és tűk miatt. – A lundi egyetemen, ahol 1977-ben még a tudásvágy megnyugtató csendjét érezhettem, 1983-ra már a feminizmus bomlasztását láthattam Észak egyetlen jogszociológiai intézetében, ahol női előjogok kivívása a férfiak gyakorlati elüldözését jelentette. – Később, 1988 őszén a Yale egyetemén a plakátok s hirdetések tömkelegének harsányságát és arányait nézegetve olyan benyomásom keletkezhetett, mintha jogi kara csak azért lenne, hogy afrikai s zsidó szerveződés, no meg egyetemi és kollégiumi szex is megjelenhessen.

⁷ Érdekes módon 1973-ban még kölcsönös mosolyt váltott ki, mikor a madridi egyetemen említettem, hogy itthon, saját ránk tukmált szovjet-marxizmusunkban óriási hiányérzetünk van bármiféle modern, kortársi irányzat iránt, amire ők rögvést cserét ajánlottak, mert elméletművelésükben ők a tomista természetjog kizárólagosságát szenvedik. – 1987-ben Sydneyben tartott előadásomban némileg kitérve a szocializmusunkban nehéz harcunkra a jog presztízisének óvása érdekében, említettem egy ifjonti Oxford-ékesség *Marxism and Law* (Oxford: Oxford University Press 1982) viii + 159 [Marxist Introductions] művét, mert kábultan diáklázadásos szellemben előrelátta a *rule of law* mint burzsoá produktum felrúgásának esetleges szükségességét. Ám csak néhányan érezték át közülük egy ilyen állásfoglalás szégyentelenül romboló erejét; de ugyancsak ők kérték, másutt ne szóljak erről, mert megbánhatnám a szerző HUGH COLLINSt, ki ezzel tán csak felejtető hevessegről tett tanúbizonyságot (noha a mű azóta is e többnyire mérvadóként elfogadott kiadó állandóan újranomott sikerterméke). – Amikor pedig 1993-ban a Critical Legal Studies jubileumi brit konferenciájának meghívott plenáris előadójaként szerepeltem Oxfordban, önkéntelenül felujjongtam, mikor elterjedt a hír, hogy a legősibb New School mindig zárt csodálatos gótikus kápolnája éppen nyitva van. Siettem oda, a többieket hívva, ám hűvösen legyintettek: „Minek? Ilyesmikbe mi sohasem járunk!” – Ugyanennek a Critical Legal Studies irányzatnak amerikai ága egy évvel később tartotta nemzetköziesített konferenciáját a Nemzetközi Jogszociológiai Intézetben, a baszkföldi Oñatiban. Az 1968 eseményeire hajazó balos terrorizmus és neomarxizmusok eldorádóját érezkeltem a bőrkabátos, tudatosan koszos, elhanyagolt és bűdös, ráadásul primitív kiáltványokkal TROCKIJT idéző csűrűben, kiknek botrányos jelenlétében tudományos fedezőjük, Harvard híressége, DUNCAN KENNEDY is csak sunnyogott.

⁸ Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében a *poduhat* a Szovjet Tudományos Akadémia rendes tagjaként kellően ismerő, keményen marxista alapító igazgató, SZABÓ IMRE akadémikus mindenekelőtt magas tudományos színvonalat és produktivitást követelt, s ehhez viszonylagos nyitottságot és nyugodt munkalétkört biztosított. Ennek érdekében mint az állampártban a legnagyobb bizalmat élvező jogász, belügyi ügynöki beszivárgást nem engedélyezett, de nem tűrte azt sem, hogy bárki az intézetből publicisztikai vitának s ezzel politikai botrányokozásnak akár a lehetőségébe keveredjék. Ennek fejében viszont keményen kiállt beosztottjai mellett, amennyiben politikai ízű külső kritika tényleg a tudomány terrénumához tartozó állásfoglalást ért.

újdonságértékű jegyeket.⁹ Nyugatiasságra vágytunk, meghökkentett hát, ha társadalmi élheteretlenségét észleltük. Ám hiába éltem vendégkutatóként például Ausztráliában bő évnegyeden át, azt már nem tudtam megítélni, vajon tényleg túlzabáltságuk hascsikarásának szörnyűségei, széltől is óvott biztonságuk renyheségbe züllött kivagyiságai-e furcsaságaik, avagy egy önmegsemmisítő irányvétel előhírnökei — amint tényleg egy teljes *volte-face* iránti elköteleződés visszavonhatatlan korai állomásának bizonyultak. Nyugati barátaim, akár keresztények, akár MARXizálók, bíztak „a történelem vége” (Fukuyama 1992) hamis víziójában, így a luxuslét szabadságban korlátozatlan, ám a klasszikus európai értékrend tisztelete híján mások túljátszásával excelláló gyermetegségnek tekintették az ilyesféle tüneteket — amiknek az egymásra épülő összegeződése mára civilizációnk legdurvább bomlasztójának bizonyult.

Mihelyt pedig a kommunizmus romjaiból szabadulva már saját útra léphettünk, történetesen az alakuló Magyar Szemle Társaság nevében rögvést felkértem közügyekben tevékenykedő több külhoni értelmiségi barátunkat nyugat-európai-atlanti tapasztalataik olyan feldolgozására, hogy az rávilágíthasson e számunkra mintaadónak tetsző térség politikai s gazdasági gyakorlatának, kultúrája megélésének felszínen túli (s ezért a mi belhonunkhoz szokott szemünkkel nem látható) mélyére, nehogy külcsínben megrekedő bizalmunkban esetleg ismét csalódásba, netán önsorsrontásba bukjunk. Ilyesmire azonban senki sem vállalkozott.¹⁰ Sem akkor, sem azóta a két világ ilyen összekapcsolását kinti terepismerettel rendelkező hivatalosaink sem kísérelték meg. Mire pedig magunk lettünk e vágyott terepünk részei, ez torzult már olyasmivé, mint amiből éppen kikecmeregni igyekeztünk.

*

Elhatárolódás múltunktól A XX. század közepe táján még gigantikus méretű s mélységű feladatnak véltük a második világháborút elvesztett barna diktatúra lebontását. Álmunkban sem gondolhattuk, hogy fél évszázad múltán, mikor a

⁹ Ld. pl. Varga 1988. Később taiwani (Taipei) és kínai (Peking) kontrasztos benyomásokról kezdtem írni hasonló, némiképpen történelemfilozófiai kitekintésű esszét (2009), de ez befejezetlenül kéziratban maradt, mert — az *Új Tükör* már megszűnt lévén — nem találtam rokonszenvező kiadóra. Viszont a braziliai Marília hatalmas LUKÁCS GYÖRGY kongresszusa nyitó előadása körüli élményeim s a braziliai ellentmondásokat a katolicizmus szemszögéből már publikálni tudtam in Varga 2009 és 2010.

¹⁰ Amikor az ANTALL-kormánybeli Miniszterelnöki Tanácsadó Testület kebelében a *Magyar Szemle* mint a régi Magyarország legkiemelkedőbb folyóirata — I (1927. szeptember) 1 – XLVI (1944. március) 3 — újrarendítését kezdeményeztem (ami a miniszterelnök megbízásából KODOLÁNYI GYULA főszerkesztésével meg is valósult), javasoltam a régi mintára a Magyar Szemle Könyvek sorozatként újrarendítését is, amelybe szintén szántunk volna ilyen műveket. Az Amerikai Egyesült Államok tekintetében első jelöltem egykori akadémiai intézeti társunk, az 1969-ben hozzánk csapódott s 1970-ben már intézeti kiküldetésből disszidált VERESS BULCSÚ (1941–2012) — <https://hu.wikipedia.org/wiki/Veress_Bulcsu>, <<http://www.hacusa.org/hu/hirek/in-memoriám-dr-veress-bulcsu>> ill. <<https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2006/10/a-forradalom-ifju-gyalogosa.html>> — volt, aki azonban írásképtelennek bizonyulva elszabotálta ezt. Utána még a Kaliforniában több éven át tanítgatott KODOLÁNYI GYULA (1972–1973 & 1984–1985) miniszterelnökségi államtitkára ill. JESZENSZKY GÉZA (1984–1986) akkori külügyminiszterre gondolhattam, ők azonban akkoriban nyilvánvalóan ezt lehetetlenítően elfoglaltak voltak.

győztesse engedett s éppen nem emberszerűbb vörös diktatúra omlik össze, abból kivackolódunk — mert közben még a Nyugat felénk irányuló érdekei skrupulusok nélküli hajszolását is hárítanunk kell — majd már sokkal nehezebb falatnak bizonyul.

Mi történt hát közben? Nos, a korábbi fordulat, a barna vész megsemmisítése háborús legyőzetést követő katonai megszállás terméke volt, mely büntető felelősségre vonással zárta le a múltat. A második viszont, a vörösnek a pusztulása egyszerűen összeomlás következménye lett, melynek során a múlttól való távolodás langyossága okán a kommunizmus mindmegannyi bűnöse vagy megdicsőült, vagy visszavonult. Persze a körülmények sem azonos lehetőséget diktáltak. Mert míg az elsőben a győztes olyannyira kifáradt, hogy már csak lezárva a lezárandókat hazamenni és leszerelni akart, a másodikban az összeomlás tálcán kínálta a korábban is győztes világhatalmasságnak, hogy kiaknázza a profit úgyszólván magától ölébe hulló forrásait. Tehát míg az első átmenet lezárt, büntetett, disszociált, felbontva a társadalom korábbi szövetét, igazodási és szerveződési irányait, a második ugyane szempontból a korábbi élet folytatgatásán túl úgyszólván mindent elmulasztott. Azaz míg az elsőnél a győztes nem bízott a vesztesben, tehát diktált, a második lényegében magára hagyta az összeomlottat, hogy önerejéből építsen magának új világot — persze az időközben a Nyugattól felépített globálfaluban, a kufárkodva nyereszkedő ugyanezen győztes receptúrája szerint.

És a megoldandó nagy feladat? Az első átalakulásban az államkapitalizmus felváltásával a szabad versenyt kellett visszahozni, ám a másodikban a kapitalizmust magát kellett újralelétesíteni, hol kényszerűen, hol bűncselekményhatárosan elpocsékolva a még a kommunistáktól államasított országvagyont magánosítás örvéen. Ez olyan példátlan kihívásnak bizonyult, hogy lehetetlensége leküzdésének árnyékában még a korábban megnevezett alapfunkciónak — a társadalom szövetének átformálásával a múlttól eltávolodásnak — is el kellett sikkadnia. Hiszen romokból tartalék nélkül feltápáskodásra kényszerülve olyan feladat várt a szabadon választott első (és nyilvánvalóan kényszeres kamikazesorsot vállaló) kormányzatra, mintha légi bárkát éppen örvényben imbolygása közben kellene minden porcikája kicserélésével valami sohasem volt újra átépítenie. Nos, minden érintett állam a térségben el is kezdte építgetni a maga bárkáját, ami olyan lett, amilyen lehetett: tákolmány, melyben egyszerre minden régi is volt, új is volt, ennek megfelelően csikorgott is, repült is, úgyszólván máig sem nemesedve tisztább, funkcionálisabb egészszé. Ráadásul az efféle nem világos rendezettségű konstruktumokhoz hasonlatosan azóta az egykori régi is csakúgy, mint az egykori új kitermelte benne másodlagos termékeit, korszerűsített *simulacrum*ait. Most már csupán választási eredmény kérdése, hogy adott időben melyik tudja a maga túlsúlyával az ország szekérét előrébb tolni vagy éppen szétzilálni.

Az elmúlt harminc év Nos, egészében véve a *Harminc éve szabadon...* teljes ívét, vajon sikerrel járt-e Magyarország? És volt-e, lehetett-e bárhol optimális megvalósultság?

Nos, meglepően nagy ívű a bejárt út s az elért eredmény — tucatnyi év liberális és másfél tucatnyi év konzervatív kormányzással, melyből az utóbbi tíz év alkotmányozásra is feljogosító kétharmados többségű volt.¹¹ Kétségbevonhatatlan gazdasági, szociális és demográfiai célú sikerek, kaotikus Európa-temetessé aljasuló globális őrvongásban egy a nemzetlétet mentő kül- és belpolitika kiküzdése, jogállami standardok szerinti intézményépítés — miközben erejéhez mérten az ország semlegesíthette az eladósítás s a privatizációs országkiárúsítás kártételét. Rövid összegzésben, a politika terminusaiban szólva, a kormányzat lerakta egy élhető közép-európai jövő alapjait.

Miközben mindezt végigkísérte — hogy szétcincálja — egyre agresszívabb külső nyomás, egyközpontúvá lett világrendünkben a szovjeturalomból lerongyolódottan kikerülteknek egy nyílt zsaroltságba kényszerítése, és mögötte a társadalom hagyományos szöveteinek és józan ítélőképességének felbontását szolgáló „újbeszél”¹² mesterkelt szótára, valamint a látszatvilág-teremtő¹³ báránypofával farkast rejtő, mert totalizálni kívánó hamis nemzetköziség.

Egyetlen jogi példamat hadd vezessem be annak megállapításával, hogy évezredeink a világtörténelemben nem álltak másból, mint civilizációs nemesedésünk vágyában kölcsönös önvédelemből alapelvekként rögzített szent eszmékből. Az ebben megragadni kívánt gondolat kulcsa azonban, amivel tényleges jelentése aktualizáltatik, régi jogászai bölcsesség szerint az értelmezésével élő alkalmazójának a kezében rejlik. Már pedig FRIEDRICH NIETZSCHE óta él a kiábrándult előrelátás, miszerint nem tényekkel, hanem értelmezéseikkel élünk együtt.¹⁴ Már pedig az „erősebb kutya”-elvnek megfelelően az *interpretatio* azé, aki mint a sorban utolsó erőszakolhatja ki saját eredményét (Gray 1948, 102 ill. Varga 2004, 27). Következésképpen versengő vagy ütköző helyzetekben a jog sem feltétlenül küszöböli ki önérdék egyoldalúan önző érvényesítését. Ebből adódik, hogy magasztos elveink gyakorlatba

¹¹ Bármennyire röpké időnek tetszik ez, érdemes figyelmünkbe vésnünk, hogy a kormányzóválasztástól háborúba lépésünkig HORTHY MIKLÓS a Trianon utáni újjáépülésre, egy modern Magyarország és kultúrája, iskolarendszere és egybebei megteremtésére csak huszonegy évvel, ADOLF HITLER pedig Németország újjáépítésére és világháborús leromboltatására mindössze tizenkét évvel rendelkezett.

¹² Vö. <<https://en.wikipedia.org/wiki/Newspeak>> ill. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Újbeszél_nyelv>.

¹³ Vö. <<https://hu.wikipedia.org/wiki/Sapir-Whorf-hipotézis>> és mindenekelőtt <<https://web.archive.org/web/20070711234959/http://www.modifyingafrica.net/Sapir-Whorf-Hypothesis-Archive/>>. Ám még mielőtt művüket megismerhettem volna, már eleve LUDWIG WITTGENSTEIN kulcsmondatával — *Tractatus logico-philosophicus* (1922), 5.6 — vallottam, hogy „Nyelvem határai világom határait jelentik.” [„Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt.”] Vö. Varga 2001 és 2004.

¹⁴ „Gegen den Positivismus, welcher bei den Phänomenen stehen bleibt, »es gibt nur *Tatsachen*«, würde ich sagen: nein, gerade Tatsachen gibt es nicht, nur *Interpretationen*. Wir können kein Faktum »an sich« feststellen: vielleicht ist es ein Unsinn, so etwas zu wollen.” Nietzsche 1917, No. 276. [“Against positivism, which halts at phenomena— »there are only facts«—I would say: no, facts is precisely what there are not, only interpretations. We cannot establish any fact »in itself«: perhaps it is nonsense to even want to do such a thing.” Nietzsche 1968, 481.]

ültetésekor az ilyesmi eleve megszenstegteleníti a hívószót, hiszen hazugsággal tetézi. Nos, mánkra ilyen „mindenné, hát semmivé” lett martalékokká züllöttek korábban mozgósító olyan idealista jelszavaink úgyszintén, mint a jogállam/joguralom vagy az emberi jogok. Pedig az előbbi nem operatív fogalom a jogban: eszmény csupán, mely mérlegelést s egymást kizáró értékek közti választást egyaránt feltételez, a így nem elérhető, hanem pusztán — bár mindig vitathatóként maradván — valamelyest közelíthető, mint így vagy úgy szerves válasz adott kor és hely kihívására az adott kor és hely jogállami/joguralmi eszménye szerint (Varga 2016); az utóbbi pedig eleve sem más, mint politikai, ráadásul határtalan burjánzásra képes követelés önigazolásának az álcája, míg csak jogként el nem fogadtatván, bele nem olvad a mindenkori tételes jogtömegbe (Varga 2013).

Ilyen és hasonló köntösbe bújtatott nemzetközi zsarolások (kitanítás, tanácsadás, érzékenyítés, követelés) övezik hát kezdettől fogva a valahai szovjeturalta térség kilábalási törekvéseit,¹⁵ pedig ezekből egyetlen lehetőség szolgálhatta volna valóban előbbre jutásunkat: az, amit *global mutual learning process* természetes gyakorlatként ismerünk — példaadásnak, amiről ki-ki saját tapasztalata szerint szabadon vélekedik; tehát példaadásnak, amiből bárki szabadon merít. Mert embertársán csak az segít, ki nem cirkuszi idomár módjára próbálja ön- vagy vágyképét, vagyis végső soron önérdekét a másakra rátukmálni, hanem önzetlen kertészként csakis a megsegítendőnek a javára ügyel (Varga 2011).

Visszatérve tehát a diktatúrából átmenet, a tegnap és a holnap közti határvonal kérdésére, a második világháború után történt csak markáns lépés. Ez pedig az Egyesült Nemzetek Szövetségének globalitása volt a jövő békéjének biztosítására — függetlenül attól, hogy mára saját nagyhatalmi játszmákkal telített tehetetlensége a hajdani Népszövetség szükségképpen összeomlásának az emlékét idézi, sőt feltehető sorsát is előre vetíti — s ezt követte Nürnberg és Tokió az emberiség elleni bűnök pereivel, amik egy egész történelmi korszak lezárását, abban játszott szerepek vállalhatatlanságát (még ha csupán az egyik oldal által a másokra ráolvasottan) büntető jogerővel és megtorlással nyomatékosították. Mint tudjuk, ugyanaz a győztes maradt a porondon a kommunizmus összeomlása után is, ám ez a hatalom, az Amerikai Egyesült Államok viszont immár kizárólag saját

---

¹⁵ Szorosan és kevésbé szorosan SOROS-érdekeltségek számos magyar és nemzetközi konferenciát szerveztek itthon és a térségben; az *East European Constitutional Review* vol. 1, no. 1 (Spring 1992) – v. 12, no. 2/3 (Spring/Summer 2003) amerikai és a térségből származó írásokkal bő évtizeden át segítette és egyfajta kanonizáló szerepben ugyanakkor határozottan irányította a jogállami átmenetrel szembeni kanonizálható (tehát *mainstream*jük szerint elfogadható) gondolkodást; amerikai befektetői, politikai, tudományos és újságírói körök közvetlen „segítő” — doktrinális ízű, de romboló hatású, amerikai érdekeket viszont elsődlegesen szolgáló — beavatkozással éltek Jelcin elnöki időszakában (Cohen 2000; Varga 2002/2003). Meg kell azonban jegyezni ugyanitt, hogy a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben egy a NATO-val foglalkozó diplomata hölgy személyében volt egy állandósult kapcsolat USA budapesti nagykövetségén, s jó néhány alkalommal tanácskoztam Washingtonban a Nemzetbiztonsági Tanács ill. a Külügyminisztérium tisztségviselőivel, akik részéről — noha tőlük kellett megtudnom, hogy a USAID bármiféle szövetségi lehetőségeit már rég átadták kezelésre az Open Society alapítványának — mai megítélésem szerint is csak bölcs szavakkal, és előzékeny és tényleg segítő szándékkal találkoztam.

politikai–gazdasági piacaként tekintett a térségre, az érintettekre zúdítva rögvést azt, ami az ő joguralma, hogy haladéktalanul itt is berendezkedve megkezdhesse profitja kinyerését.

Cezúra? Múltlezárás? Elitváltás? Különös koalíció játszott közre nálunk mindennek a lehetetlenítésében. ANTALL JÓZSEF miniszterelnököt kemény lépésektől idegenkedése vezette az őt adoptáló Magyar Demokratikus Fórum *Justitia*-programjának kisiklatásához. SÓLYOM LÁSZLÓ alkotmánybírósa érdemi kérdésekbe bonyolódás helyett menekült egyre szűkülő értelmezéssel formalizmusokba, hogy elérje az igazságtételi törvényt, majd további hasonló törvénykezdeményezések megsemmisítését. Az úgynevezett szabaddemokraták pedig, miután a vita apáikról is szólt, eleve tartottak a múlt bármiféle bolygatásától. És mivel járt mindez? Pontosan azzal, aminek veszélyét magam már akkor megfogalmaztam (Varga 1998). Vagyis hogy a múlt politikai és gazdasági hatalma úgyszólván megrázkódtatás nélkül átörököződhet, kettéhasítva a társadalmat is. Következésképp az egykori állampárt is időtlenül fennmaradhat, amennyiben tetszőlegesen gúnyát váltogatva éppen salonképes külsőt ölt. Ugyanakkor sajtója és intellektuális háttérszerveződései úgyszólván sértetlen megőrzésével bármit lényegesen befolyásolhat, akár visszajára fordíthat. Hatalomban pedig eszközöket törvényesíthet, például rablóprivatizációval vagy demokratikus álcájú korrupcióval felőrölheti az ország tartalékait.

Amennyiben merő létére tekintünk, így a XX. század legkegyetlenebb gyilkosának bizonyult politikai alternatíva sokáig — hacsak nem máig — szabad vélekedés és választás tárgya maradt. Miközben Nürnberg és Tokió voltaképpen hivatása nem egyszerűen *retributio* (bosszuló büntetés), hanem általa az elfajulás ismétlődését gátló *dis-sociatio* volt.¹⁶ Vagyis, mint az össze-társulás [*as-sociatio*] tagadása, a szét-társulás, azaz a korábbi társadalmi szerveződés — és benne a közösségi igazodás és lojalitás — korábbi mikrohálózatainak a széttépése. Tehát bomlasztás, azaz a társadalom finom szövetének felszaggatásával a korábbi struktúrák továbbélésének lehetetlenítése.

Harminc éve szabadon... De máris elkényelmesedtünk. Látványtárakkal, üres retorikával érzélgünk és emlékezzünk egy nehéz múltról — anélkül, hogy azokra figyelnénk, kik rémségeit végigélték, s ha közülük bárki a maga módján ellenállt, maga is üldözötté lett. Mai politikai elitünk mint utód-generáció részvétlen önteltsége s önmagát fényező önzése még fórumot sem teremtett arra, hogy a szenvedettek és kisiklatottak történeteit összegyűjtve utódainkra hagyathassanak.¹⁷ Mintha ezzel csak a csúfondárosságot igazolná, miszerint „Megformáltsága szerint elménket semmi rendes vagy megszokott nem zavarja

¹⁶ Vö. Karstedt 1998. Csak jelzem, hogy mikor a ZÉTÉNYI–TAKÁCS-féle törvény vitájában az egyik oldal jelezte, hogy nem az eljárást lezáró tényleges bírói döntés súlyosságán és/vagy végrehajthatóságán lesz a fő hangsúly, hanem azon, hogy egyáltalán megítélés történjen, és kétségbevonhatatlanul, mert jogerősen, ráadásul egy az adott ügyben legfelsőbb fórum részéről, sőt maga az állam jogának kinyilvánításaként, nos, az SZDSZ rögvést azzal lött vissza, hogy bármiféle a közvetlen büntetőcélon túla tekintés maga a visszaélés a joggal.

¹⁷ Ehelyett kormányzatunk még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát is gyakorlatilag megsemmisítette volna; vö. Varga 2012.

vagy sérti. A használat elkoptatja megbotránkozásunkat s csodálkozásunkat egyaránt.”¹⁸

Némi elvi nyitásnál több azóta sem történt. Nos, Alaptörvényünk Hitvallása (2011) kizártnak deklarálta a kommunizmus bűneinek elévülését, amiként azt ahhoz képest már közel két évtizede ZÉTÉNYI és TAKÁCS megsemmisített törvénye is tette. Kormányzat, bűnüldöző apparátus azonban semmit sem tett azért, hogy ebből bármiféle komolyabb vagy mélyre hatoló gyakorlat serkenjen. Pedig csak elhatározás kellett volna hozzá: törvényi felhatalmazással erre rendelt néhány fős ügyészi apparátus.¹⁹ És magunk mit élünk meg naponta helyett? A múlt szégyentelenei parlamentben, médiában patológikus zabolátlansággal vádaskodnak a ma országépítői ellen, kik jámbor barom módjára tűrik, hogy eleve vesztes pozícióból napról napra kelljen védekezniök azokkal szemben, kiknek elődei országunkat kommunizmusba, majd összeomlásba hajszolták.

*

És a jövő? Ismeretlen jövő elébe nézve, mi lehet vajon egy nemzet számára a megmaradás kulcsa? Ily általános kérdésre a válasz aligha lehet több, mint néhány feltétel azonosítása, amik eddigi sikereinket rendre megalapozhatták. Ezek pedig inkább az emberi s általa a nemzeti mivolt minőségének emelése szükségére utalnak, semmint merő hatalomtechnikai praktikákra.²⁰

Kis államként még hangsúlyosabb az alapos megfontoláshoz szükséges türelem erénye, s kompromisszumkészség a megoldáshoz vezető úton.²¹ Háttérként pedig organikus fejlődésű társadalmi állapotaink mindenkori őrzése, reformlépések előnyben részesítése radikális forradalmasító fordulatokkal szemben, s ha kis lépések sorozatában is előre lépdelve, de következetesen, a sarokpontok biztos rögzítésével. Annak tudásával, hogy az az állam erős, amelyik a legnagyobb arányban képes minden egyes polgárának az erejéből és szabad energiájából a legtöbbet mozgósítani egy közösként vállalt nemzeti cél elérésére.

Már pedig ha vannak boldog pillanatok, amikor ez megvalósul — és bizonyosan ehhez közelítő helyzetet élhettek meg apáink trianoni

¹⁸ France 1895, XX. fejr. [„Notre esprit est ainsi fait que rien ne le trouble ni ne le blesse de ce qui est ordinaire et coutumier. Et l’usage use, si je puis dire, notre indignation, aussi bien que notre émerveillement.”]

¹⁹ A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (<<https://neb.hu/hu>>) meghívására 2015. április 22-én a parlamentben bemutatkozó, 2000 óta működő lengyel Nemzeti Emlékezés Intézete (<<https://ipn.gov.pl/en>>) egyfelől az ügyészi testületnek a része hét ügyésszel, akik közül elnökük egyszersmind a Legfőbb Ügyészség egyik elnökhelyettese, másfelől félszáz kutatóval dolgozó intézmény, saját (mindösszesen 90 ezer polcfolyóméter anyagon túl 40 millió fényképet, 1 millió mikrofilmet, 2000 filmet és 1000 hangszalagot tartalmazó) archívummal, oktatási és egyéb részlegekkel. A barna és a vörös diktatúra már elhalálózott áldozatai ügyében is teljes tényfeltárást végeznek; találkozásunkig 1000 személyt eljárás alá vonva 14 ezer eljárást zártak le, 507 személy ellen 325 vádiratot benyújtva — szemben a nem egészen 5 ezer polcfolyóméternyi dokumentációval rendelkező <https://hu.wikipedia.org/wiki/Állambiztonsági_Szolgálatok_Történeti_Levéltára> intézményével.

²⁰ Leginkább olyan kettősséget látok ebben, amelyben élő létünkben megmutatókozó énünk minőségének fokozása stratégiai alapkérdés, míg a hatalomgyakorlásbeli *trouvaillé* elsőségét jobbára taktikai helyzet hozza elő. Miközben persze — s leginkább határesetekben — ez utóbbi válhat könnyen döntővé.

²¹ „Egy kis ország hősiessége az okos türelem.” — írta amúgy zsidóként is, ellenálló polgárként is üldözött a legnagyobb személyes türelmetlenségben Fenyő 2014, 291.

megaláztatásunk után, s valamelyest a II. világháborúban elpusztított/kifosztott ország újjáépítésekor is; ám bizonyosan nem volt ilyen azóta, s gyertya sem világol már, vajh megosztottságunk sötét alagútjának lesz-e egyszer és miként vége²² —, úgy tudhatjuk: a háttérben közös hitnek, egy vállalt út bizalmának kell állania, tehát sokaktól osztott bizonyoságnak, hogy együttes erővel lehetséges az előrehaladás. Több és más ez, mint merő racionalitás. Mert hit rejlik mögötte, és létünkkel teremtett képességeink sora, józan értelmünktől szépérzékünk, érzelemlátásunk, intuíciónk, álmunk és reményünk, és számos további egyéb *facultasaink*²³ kiműveltségéig — lényegesen túl a tudományos egzaktsággal és logikai kezelhetőséggel felépített doktrinális tudások mint absztrakt okosságok körén. Mindezek egyidejű s életünket végigkísérő fejlesztését pedig csakis megfelelő *socialisatio* és *educatio* biztosíthatja. Már pedig egyik sem merül ki sem valamiféle légi ideájú fejlesztésben, sem politikai célú aktiválásban. A megfelelő *socialisatio* és *educatio* ti. az, ami az ember összes *facultas*át egyszerre célozza, történelmi tudatát, érzelmi azonosulását, s mindenekelőtt a család, a hon szeretetének példázatát.²⁴ Már pedig ehhez szilárd kormányzati elhatározás és támogatás kell, s mindennapi gyakorlatba ültetéséhez a társadalom civilszervezeti sokaságának lankadatlan és fáradhatatlan aprómunkája.

*

Lelki állapotunk A magyarságnak semmi oka nincsen arra, hogy nemzettudatában, önazonosság-érzetében, történelméből leszűrt tanulságainak békességes kinyilvánításában zavartnak érezze magát — önnön körében vagy bárhol a világon. Önépítkezésünket történelmünk bármely pontjától bizvást folytathatjuk: morálisan akár mélységekben szégyentelien rogyadoztunk, akár fellegekben ragyogtunk, amiért kellett, megfizettünk. Gondunk csupán annyi, hogy minél inkább honföltő kormányzat adatott meg nekünk a kommunizmus letűnte után, annál kevesebb gond fordítottatott lelkünk s múltunk tudományos és művészi ápolására, egészen az alkotmányozó többséget is biztosító, immár harmadszori kétharmados győzelem kulturális, a tudományművelést is magában foglaló kiaknázatlanságáig.

Ám a dolog, az ügy a miénk, mindannyiunké, magunknak kell hát tenni érte.

Annál inkább botránkozhatunk e gyalázaton, mert bármiféle közeli vagy távoli összehasonlításban adottságainkkal kifejezetten jól állunk. Hiszen a nagyvilágra kitekintvén minél távolabbra és mélyebbre nézünk, annál gyakrabban

---

²² Kisgyermekként még a HORTHY-korszak arculati relikviái (pénz, bélyeg, hivatalos és iskolai iratok, diszítőművészet) közt felnőve ma azon kell eltöprengenem, milyen megnyugtató és emberközeli stílusesség uralkodhatott akkor, szemben az azóta bekövetkezett rögtönzöttséggel, kiforratlansággal, szervesülést nélkülöző propagandisztikus mesterkéltiséggel, s persze egy széthasadt társadalom ellentmondásos képi megjelenéseivel.

²³ „The human faculties of perception, judgment, discriminative feeling, mental activity, and even moral preference, are exercised only in making a choice.” Mill 1859, Ch. 3, para. 3.

²⁴ Ld. Varga 2020. Erről szól egyébként a kultúra minden eseménye és a nevelés iskolán kívüli olyan társas formái, mint akár a cserkészlet vagy a társaságiasság különféle formái.

találkozhatunk valóban problémásnak tetsző kiindulópontokkal, esetleg hátrányos fejleménnyel, vagy olyan belső megoldatlansággal, ami nehezebbé teheti a nemzetek közösségében a kölcsönösen kiegyensúlyozott együttélést.

Gondoljuk csak újra át, bármennyire is ismert tényekről van szó, hogy — pusztán néhány példát elősorolva —

- az Amerikai Egyesült Államok nemzeti önazonossága egyfelől a legpozitívabb értelemben előremutató és másfelől a viszolyogtatóan kegyetlen és embertelen jegyek több évszázados burjánzása ellenére a *splendid isolation* brit birodalmi kívülállásából átköltött *exceptionality* (Tyrell 1991; Kammen 1993; Caesar 2012; Onuf 2012), mely kivételességnek megragadható tartalma ugyanakkor esetleg soha sem volt több, mint három egybefonódó elvont eszménynek — szabadság, egyenlőség, respublika — az ötvözete,²⁵ fontossága azonban egy imperátori ambíció és dédelgetett öntudat maszkjában rejtezik;²⁶

- a mi tájainkról jól ismert német tudat éppen pokoljárása s öнкиüresítése után, önnön múlttalanítottságával felfalni látszik az uniós Európát;²⁷

- a sokat szenvedett három balti köztársaság, mire velünk csaknem egyidőben szabadult a szovjet járomból, már egynegyed-egyhatod lakosságában túlnyomórészt a szovjet időkből szándékkal telepített oroszokat kellett örököljön magának,²⁸ ráadásul a szabadság s benne a szabad költözés kivívásával rögvést el is veszítve közel egynegyed lakosságát²⁹ — úgy, hogy máig kérdéses, vajon miként tudja nemcsak magának visszaépíteni, de orosz tömegeivel is elfogadtatni megmaradó nemzetazonosságát;

- az Európai Unióhoz évtizedek során csatlakozni kívánt Törökországnak az első világháború utáni radikális önazonosság-váltása és sikeres önvédelme az elmúlt évtizedekben ismét fordulatokhoz érkezett, mely az Európai Unió cselekvésképtelensége okán jelenleg Európának a

²⁵ Kook 2002, 45 [“All [a person] had to do was commit himself to the political ideology centered on the abstract ideals of liberty, equality and republicanism.”].

²⁶ Az érvényes republikánus krédó szerint „Hisszük, hogy az amerikai kivételesség — vagyis annak tudása, hogy nemzetként vallott eszméinknek és elveinknek köszönhetően egyetlenként magunk adjuk a világ erkölcsi vezető erejét — megköveteli az Egyesült Államoktól, hogy visszavegye magához a szabad világ vezetőjének természetes szerepét.” <<https://www.gop.com/platform/american-exceptionalism/>> [“We believe that American exceptionalism — the notion that our ideas and principles as a nation give us a unique place of moral leadership in the world — requires the United States to retake its natural position as leader of the free world.”]

²⁷ „Németország ma kevésbé európai, Európa viszont inkább német” — írja például Nijhuis (2012), 535 [“Germany today is less European, and Europe more German”].

²⁸ Az orosz hányad az észteknél meghaladja a 30%-ot, a letteknél pedig a 34%-ot (Kalvaitis 1998). A <https://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_the_Baltic_states> szerint 2020-ban a litvánok 5%-a, az észtek 24%-a s a lettek 25%-a (tehát közel hat millió polgárunk egyhatoda) orosz; nyelviileg és érzelmiileg azonban többen, mert nyelviileg és érzelmiileg az oroszokhoz húz a Baltikumban lakó ukrán, belorusz és zsidó népesség is.

²⁹ A <<https://www.statista.com/statistics/1016444/total-population-baltic-states-1950-2020/>> adatai értelmében 1990-ben 7.925.000 lélekszámú összlakosságuk 2020-ra 5.935.000 főre csökkent.

migrációtól való megvédőjévé avatva ezt az országot, középhatalomból mintegy nagyhatalommá tette;

- eltérő időkben Izrael alkotmányerejű törvénybe foglaltan definiálta „zsidó és demokratikus állam”³⁰ mivoltát,³¹ amit jogilag kétségbevonhatatlanná tett, ám ez saját honában mégsem védhette meg attól, hogy mindazonáltal problémátlan s belső erejében megosztatlan legyen (Handelman 2012);

- ha pedig az egykori cári birodalomtól bekebelezett s később szovjet köztársaságokká lett mai közép-ázsiai új országok ez idő szerinti függetlenségében kikínlódo azonosság-érzet gondjait nézzük, gyakorlatilag a teljes megalapozatlanság és a közel háromnegyed évszázad rájuk kényszerített identitás feszültségében, csakis saját és többnyire nomád törzsi múlttalanságuknak és a kívülről mesterségesen rájuk aggatott nemzeti történelem kliséinek a kavalkádjából történő kitápászkodás gondjaival találkozhatunk. Történelmi paradoxon, hogy azonosságukat az egymással szomszédos törzsiségeknek merőben a hatalmi szétválasztások logikájával történő meghatározásával majd éppen egy új, forradalmi imperializmus képviselőjében az akkor nemzetiségi népbiztos SZTÁLIN fogja kitalálni.³² Ezt a már gyökereitől induló identitás-válságot — ugyanúgy, mint az előbb látott Baltikumban — a valahai orosz gyarmatosítóknak a lakosság egynegyedét kitevő beözönlése még majd tovább fokozza.³³

*

Makacsul megmaradt gondjaink Visszatérve hazánk állapotához, nos, bármi okozta is eddig nálunk a kormányzó erő érzéketlenséggel párosuló tehetetlenségét, döntenie és cselekednie kellene már végre. És nem bevárnia sokaknak-másoknak vágyát, hogy saját hagyományunk és nemzeti önazonosságunk idegen érdekek prédájává legyen. Hadd emlékeztessenek csupán a világot sújtó gondolati járvány egyetlen példajaként arra, hogy az angliai Essex egyetemének ifjú török szociológusnő professzora ridegen kongó tudálékossággal, tudományszerűséget kiáltványszerűséggel helyettesítve, propagandisztikus felhanggal fogalmazta meg már másfél évtizede számosakkal közös, mert nemzetközi sikert termő reményét, hogy mindaz, amit ma még körbenézve érzékelhetünk, nemsokára már — idézem³⁴ — posztnacionális

³⁰ A létrejött állam Függetlenségi Nyilatkozata (1948) és az Alaptörvény (1985) 9. módosításának 7/A. klauzulája; vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_and_democratic_state>, továbbá Roszler 2017.

³¹ Ti. MENACHEM ELON legfelsőbb bírósági bíróval szemben AHARON BARAK főbíró doktrínája győzött, s Izrael állami jogából kimaradtak a hagyományos zsidó elemek; vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Menachem_Elon> és <https://en.wikipedia.org/wiki/Aharon_Barak>.

³² Levin 2017, 282 szerint “each nation [...there was...] built upon manufactured differences”; vö. még Hickson 2003.

³³ Kazahsztán megörökölt népességének mindössze 63,1%-a kazah, és 23,7% orosz; vö. Burkhamov 2017.

³⁴ Soysal 1994 [postnational identity mirroring transnational migration realities in an age of supranational memberships], recenzív megerősítése pedig Hintjens (1995).

önazonossággá, azaz a szupranacionális hovatartozásoknak a transznacionális migráció realitásaival történő elegyítésévé leszen, s ebbe immár az egész emberiség — mert habár individuumok vagyunk, személyként mégis egyetemes jegyek hordozói — bele fog tartozni.

Egyszersmind persze tudatában kell lennünk annak, hogy saját belső ügyeinkről van szó, a rendszerváltoztató szándék kiteljesítéséről, és mindenekelőtt arról, hogy sem önkényesen, sem kényelem vagy szervezői célszerűség jegyében nem élhetünk feladataink beosztásában — mint az most felelősségvárás gyanánt legfelsőbb szinten is megfogalmazódik — az időbeliséget illető olyan abszolút prioritásokkal, hogy most például a politikával s állami felépítményével, holnap esetleg a gazdasággal, s majd ha minden elvégeztetett, esetleg holnapután már a nemzeti művészettel és tudománnyal foglalkozunk. Mert a ló tulajdonsága, hogy szalad, s ha kiszaladt már a kóbor életbe, nehezebb lesz újból munkára fogni. Már pedig mind művészetben, mind tudományban eddig kormányzatunk túlnyomórészt majdhogynem mazochista módon járt el, mert övéivel nemigen törődve gazdája és érdekvédője ellenségeinek lett. Önmagában is skizoid megoldásnak tetszik, ha egy kormányzat szabadságharcot vív, de hátterét zúllenő hagyja. S megfontolandó ennek bölcsessége már csak azért is, mert egyszer egy hasonló magatartás már elvezetett védtelenségünkhöz, magunkra maradásunkhoz, Trianonhoz. Pedig ellenszerét már pontosan kétezer éve megfogalmazták: „a baj kezdetén állj ellen; késő már az orvosság, ha a baj a hosszú halogatással elhatalmasodott”.³⁵

IRODALOM

- Burkhanov, Aziz (2017) ‘Kazakhstan’s National Identity – Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions’ *Cornell International Law Journal* vol. 50, no. (Winter) 1, 1–14
- Ceaser, James W. (2012) ‘The Origins and Character of American Exceptionalism’ *American Political Thought* vol. 1, no. (Spring) 1, 3–28
- Cohen, Stephen F. (2000) *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (New York: Norton) xiv + 304
- Fenyő Miksa (2014) *Az elsodort ország: Naplójegyzetek 1944–1945-ből* [1946] (Budapest: Park Könyvkiadó) 541
- France, Anatole (1895) *Coignard Jeromos abbé véleményei* ford. Salgó Ernő &
<<https://mek.oszk.hu/17500/17502/17502.htm#21>>
<https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Opinions_de_Jérôme_Coignard/20>
- Fukuyama, Francis (1994) *A történelem vége és az utolsó ember* [The end of history and the last man (New York: Free Press 1992) xxiii + 418] ford. Somogyi Pál László (Budapest: Európa) 600
- Gray, John Chipman (1948) *The Nature and Sources of the Law* (1909) 2nd ed. (New York: Macmillan) xviii + 348
- Handelman, Sapir (2012) ‘Jewish Identity and Liberal Nationalism for Israel: The Struggle for National Identity in a Pluralistic Society’ *US–China Law Review* vol. 9, no. (August) 4, 275–296
- Hickson, Jill E. (2003) ‘Using Law to Create National Identity: The Course to Democracy in Tajikistan’ *Texas International Law Journal* vol. 38, no. (Spring) 2, 347–380
- Hintjens, Helen M. (1995) [recenzió: Soysal 1994] *International Affairs* vol. 71, no. (October) 4, 887–888
- Kalvaitis, Ruta M. (1998) ‘Citizenship and National Identity in the Baltic States’ *Boston University International Law Journal* vol. 16, no. (Spring) 1, 231–272
- Kammen, Michael (1993) ‘The Problem of American Exceptionalism: A Reconsideration’ *American Quarterly* vol. 45, no. (March) 1, 1–43 & <<https://www.jstor.org/stable/2713051?seq=1>>

³⁵ Ovidius *Remedia amoris* 91: „principiis obsta: sero medicina paratur, quum mala per longas convaluere moras”.

- Karstedt, Suzanne (1998) 'Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments on Procedure and Justice' *Law and Policy* vol. 21, no. (January) 1, 15–56
- Kook, Rebecca B. (2002) *The Logic of Democratic Exclusion: African Americans in the United States and Palestinians Citizens in Israel* (New York & Oxford: Lexington Books) x + 221
- Levin, Jonathan (2017) 'From Nomad to Nation: On the Construction of National Identity through Contested Cultural Heritage in the Former Soviet Republics of Central Asia' *New York University Journal of International Law and Politics* vol. 50, no. (Fall) 1, 265–296
- Maeterlinck, Maurice (1908) <https://fr.wikipedia.org/wiki/L'Oiseau_bleu>; magyar kiadásban *A kék madár* (Tündérajáték) ford. Adorján Géza (Budapest: Nyugat [1911]) 120 [Nyugat Könyvtár 16–17] és *A kék madár* (Mesejáték) ford. Benedek Marcell (Budapest: Lampel [1911]) 112 [Magyar Könyvtár 605], majd *A kék madár* (Mesejáték) ford. Vas István (Budapest: Magyar Helikon 1961) 144
- Mill, John Stuart (1859) *On Liberty*
- Nietzsche, Friedrich (1917) *Der Wille zur Macht: Eine Auslegung alles Geschehens* [1901] ausgewählt Max Brahn (Leipzig: Alfred Kröner Verlag) & <<https://www.gutenberg.org/files/60360/60360-h/60360-h.htm>> ill. *The Will to Power* (New York: Vintage Books 1968)
- Nijhuis, Ton (2012) [recenzió: Wittlinger (ed.) 2010] *Journal of Common Market Studies* vol. 50, no. (May) 3, 535–536
- Onuf, Peter S. (2012) 'American Exceptionalism and National Identity' *American Political Thought* vol. 1, no. (Spring) 1, 77–100
- Roszler, Isaac (2017) 'Law as a Prism into National Identity: The Case of Mishpat Ivri' *University of Pennsylvania Journal of International Law* vol. 38, no. (Spring) 2, 715–760
- Yasemin Nuhoğlu Soysal *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe* (Chicago: University of Chicago Press 1994) xi + 244
- Tyrell, Ian (1991) 'American Exceptionalism in an Age of International History' *American Historical Review* vol. 96, no. (October) 4, 1031–1055 & <<https://pdfs.semanticscholar.org/64fa/d4d373b2c0d79cb894ebf91396e4fba09530.pdf>>
- Varga Csaba (1988) 'Szerencsés társadalom?' I–II *Új Tükör* vol. XXV, no. 29, 42 & vol. XXV, no. 30, 42 & in <<http://mek.oszk.hu/14700/14759/>>, 215–223
- Varga Csaba (1998) *Jogállami átmenetünk: Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések* (Budapest: [AKAPrint] 1998) 234 [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] & <<http://mek.oszk.hu/14700/14759/>>
- Varga Csaba (2001) *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* [1996] 2., jav. és utószóval bőv. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó) 210 & <<http://mek.oszk.hu/14400/14489/>>
- Varga Csaba (2002/2003) 'Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadjárat?' *PoLiSz* (december–január), No. 68, 18–28 & <<http://krater.hu/wp-content/uploads/2015/09/POL68-dec.pdf>> and in Varga 2007, 149–168
- Varga Csaba (2004) *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat) 504 & <<https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf>>
- Varga Csaba (2007) *Jogállami? átmenetünk?* (Pomáz: Kráter) 241 [PoLiSz sorozat könyvei 5] & <<http://mek.oszk.hu/14800/14850/>>
- Varga Csaba (2009) 'Dél keresztje alatt (Úti tűnődés sorsunkról – a közös múltról s jövőről)' *Hitel* vol. XXII, no. 12, 69–76 & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100106-40344.pdf>> & <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00095/pdf/hitel_EPA01343_2009_12_20100106-40344.pdf>
- Varga Csaba (2010) 'Dél keresztje alatt' [Magyar Katolikus Rádió »Magvetés« című műsora, május 10. 20:00, beszélgetőtárs szerkesztő Zimányi Ágnes] in <<https://archive.org/details/CathRadio10.05.201020VARGAonBrasilbyZimanyi>>
- Varga Csaba (2011) 'Jogállamiság: egy éthosz dilemmája (Átmenetek és összehasonlító jelenkori történelmi tapasztalatok)' *Társadalomkutatás* vol. 29, no. 3, 287–302 & <<https://akademiai.com/doi/abs/10.1556/Tarskut.29.2011.3.1?journalCode=082>>
- Varga Csaba (2012) 'Volt-e egyáltalán szocializmus?' *Népszabadság* vol. LXX, no. (március 22.) 69/2, 12 [Fórum] <<http://nol.hu/velemeney/20120322-volt-e-egyaltalan-szocializmus>> {utánn. in <<http://mek.oszk.hu/18900/18995/18995.pdf>>, 345–348}
- Varga Csaba (2013) 'Az emberi jogok problematikája' *Társadalomkutatás* vol. 32, no. 2, 1–15 {utánn. <http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf>
- Varga Csaba (2016) 'A joguralom és színeváltozásai: Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi szinten' in *Huszonöt éve szabadon* (Gazdaság, politika, jog – Nemzetközi konferencia, 2015. november 14–15.) szerk. Simon János (Budapest: CEPOLITI), 532–560
- Varga Csaba (2020) 'Bölcsességtől a tudásig és vissza: Nemzeti lét, önazonosság, emberi teljesség mint vállalkozás' in *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei* szerk. Szócs Éva & Gazda József (Kovácsna:

Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület) 573 [Kőrösi Csoma Sándor 26], 85–105 & in
<<https://csomaegyesulet.hu/csoma-napok-2020/>>
Wittlinger, Ruth (ed.) (2010) *German National Identity in the Twenty-First Century: A Different Republic After All?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan) ix + 187 [New Perspectives in German Political Studies]

Varga Csaba 1965-től az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kutatója, hetvenedik életévét elérve (2011) kutató professor emeritus; 1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogbölcseleti intézetének alapító vezetője, jelenleg professor emeritus. A jogtudományok doktora (1991), Széchenyi-díjas (2013). A politikával közvetlen kapcsolatba külföldről hazatérése után, kutatásaival párhuzamosan, az MDF Központjában (1990), majd a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben (1991–1994) is munkálkodva került. Könyveinek java része magyar, angol s további nyelveken a mek.oszk.hu, tanulmányi és egyéb publikációinak is java része pedig a ppke.academia.edu/CVARGA és a zenodo.org honlapján szabadon hozzáférhető.